रामनागरामाः ३८३२८४८४ । इयमथाकाशे न दृश्या तथापि गतयोजनैश्चन्द्रोच्चज्ञानायोक्ता । अथ गुरुराहोः कक्षे आह, र०ना०।"ऋतर्तुमुनिपक्षाद्रिगुणेन्दुविषया गुरोः। स्वर्भानोर्वेदतर्काष्टद्विगैलार्थखकुञ्जराः" सू० सि० । "दृष्टस्यतेर्भौमाच्चन्द्रोच्चाद्दोर्ध्वं कक्षा वेदाङ्गमुनिपक्षखरराम चन्द्रशराः ५।१३७५७६४ । राहोः कक्षा वेदाङ्गगजयमसप्तपक्षागीतयः ८०५७३२८६४ । इयमदृश्यापि राहोर्गतियोजनैस्तानार्थमुक्ता । अत्रापि पातस्य चक्रशुद्धत्वमवधेयम् ॥ अथ शनेः कक्षां नक्षत्राधिष्ठितमूर्तगोलमध्यकक्षां चाह र०ना०। "पञ्चबाणाब्धिनागर्तुरसाद्रिकाः शनेस्ततः। भानां रविक्षमून्याङ्गयद्रन्ध्रशराब्धिनः"सू०सि० । "ततो दृष्टस्यतेराहोर्वोर्ध्वं शनेः कक्षा पञ्चपञ्चद्व्यष्टषट्रससप्तार्काः १२७६६८२५५ । नक्षत्राणां गोलमध्ये कक्षा शनेरूर्ध्वं द्वादशनवशताष्टनवतितत्त्वानि २५९८९००१२ । यद्यप "भवेद्भकक्षा तीक्ष्णांशोर्भ्रमणं षष्टिताडितम्"इत्यनेनोक्त भकक्षाया द्वादशान्तरितत्वादयुक्तत्वं तथापि "सैव यत्कल्पभगणैः" इत्यनेन सूर्यकक्षाया उक्ताया द्वादशाधोऽवयवस्य निबन्धने त्यागेऽपि भकक्षार्थं भगणता गृहीतत्वाददोषः । एतेनाधोऽवयवस्यार्धन्यूनत्वेन त्यागोऽर्धाभ्यधिकत्वे नोर्ध्वमेकाधिकग्रहणं कक्षानिबन्धेन कृतमिति सूचितम् । ननु चन्द्रकक्षाया आगमप्रामाण्ये नाङ्गीकारे सर्वकक्षाणामागमप्रामाण्यापत्त्या "सैव यत्कल्पभगणैर्भक्ता तद्भ्रमणं भवेत्" इति कक्षानयनं व्यर्थम् । अन्यथाकाशकक्षाज्ञानासम्भवापत्तेरित्यत आकाशकक्षैवागमप्रामाण्येनाङ्गीकार्येति वसन्ततिलकेनाह" र० ना० । "खव्योमखत्रयखसागरषट्कनागव्योमाष्टशून्ययमरूपनगाष्टचन्द्राः । ब्रह्माण्डसम्पुटपरिभ्रमणं समन्तादभ्यन्तरे दिनकरस्य करप्रसारः" सू० सि० ॥ १८७।२०८०८६४०००००० मितयोजनानि" र०ना० । कक्षादीनां योजनमानभेदेऽनुपदं वक्ष्यमाणस्य सि०शि० वाक्यस्य सूक्ष्मत्वादविरोधः)। खगोले ध्रुवस्यादीनां स्थानदेशमाह यथा

"अशीतिभागैर्याम्यायामगस्त्यो मिथुनान्तगः । विंशे च मिथुनस्यांशे मृगव्याधो व्यवस्थितः । चित्रपो दक्षिणे भागैः स्वार्णवैः स्वादपक्रमात् । ऊतभुग्ब्रह्महृदयौ दृश्ये द्वाविंशभागगौ । अष्टाभिस्त्रिंशता चैव विक्षिप्तावुत्तरेण तौ । गोलं बद्ध्वा परीक्षेत विक्षेपं ध्रुवकं स्फुटम्" सू० सि० "स्वकीयात् क्रान्तिविभागस्थानात् (२४)दक्षिणस्यामशीत्यंशैस्तारात्मकोऽगस्त्यो मिथुनान्तगः कर्कांद्यभागे स्थितः । मृगस्यनक्षत्रस्य राशित्रयं (९०) ध्रुवकः । दक्षिणविक्षेपोऽशीतिरित्यर्थः । मृगव्याधो मुख्यको मिथुनराशेर्विंशतिभागे (८०) स्थितः । चकारः समुच्चये । मृगव्याधनक्षत्रस्य रात्रिद्वयं विंशतिभागा ध्रुवक इत्यर्थः । दक्षिणस्यां चत्वारिंशता भागैः परिमितस्तस्य च क्रान्तिदृक्स्थानाद्विक्षेपः । दृश्यराशौ यक्ष्मिब्रह्महृदयौ द्वाविंशभागे स्थितौ (५२) यक्ष्मिब्रह्महृदयनक्षत्रयोर्द्वाविंशतिभागाधिकैकराशिध्रुवकः । तौ यक्ष्मिब्रह्महृदयौ । अष्टाभिस्त्रिंशता । चकारः क्रमार्थे । एवकारो न्यूनाधिकव्यवच्छेदार्थः । उत्तरेणोत्तरस्यामित्यर्थः । विक्षिप्तौ विक्षेपवन्तौ । यक्ष्मेर्विक्षेपोऽष्टभाग उत्तरः । ब्रह्महृदयस्योत्तरो विक्षेपस्त्रिंशदित्यर्थः । नन्वेते ध्रुवाविक्षेपाश्च कालक्रमेण 'नियता अनियता वेत्यत आह गोलमिति । गोलं वक्ष्यमाणं बद्ध्वा वंशशलाकादिभिर्निबध्य स्फुटं विक्षेपं क्रान्तिसंस्कारयोग्यं ध्रुवाभिमुखं ध्रुवकं स्फुटमायनदृक्कर्मसंस्कृतं परीक्षेत । स्वस्वकाले दृग्गोचरसिद्धमङ्गीकुर्यात् । तथा च क्रान्तिसंस्कारयोग्यविक्षेपायनसंस्कृतध्रुवकयोरयनांशवशादस्थिरत्वादेव मन्दोन्नतसमयानुरोधेन लाघवार्थमायनदृक्कर्मसंस्कृता ध्रुवाः क्रान्तिसंस्कारयोग्यविक्षेपाश्च नियता एव । कालान्तरे गोलयन्त्रेण वेधस्तु गोलबन्धोक्तविधिना गोलयन्त्रे कार्यः"। तत्र खगोलस्योपरि भगोलम्,आधारवृत्तस्योपरि विषुवद्वृत्तम् । तत्र यथोक्तं क्रान्तिवृत्तं भगणांशाङ्कितं च बद्ध्वा ध्रुवयष्टिकीलयोः प्रोतमन्यच्चलं भवेधवलयम् । तच्च भगणांशाङ्कितं कार्यम् । ततस्तद्गोलयन्त्रं सम्यग्ध्रुवाभिमुखयष्टिकं जलसमक्षितिजवलयं च यथा भवति तथा स्थिरं कृत्वा रात्रौ गोलमध्यच्छिद्रगतया दृष्ट्या रेवतीतारां विलोक्य क्रान्तिवृत्ते मीनान्तादृशकलान्तरितपश्चाद्भागे रेवतीतारायां निवेश्य मध्यगतयैव दृष्ट्याश्विन्यादेर्नक्षत्रस्य योगतारां विलोक्य तस्या उपरि तद्वेधवलयं निवेश्यम् । एवं कृते सति वेधवलयस्य क्रान्तिवृत्तस्य च यः सम्पातः स मीनान्तादग्रतो यावद्भरणैस्तावन्तस्तस्य नक्षत्रस्य ध्रुवांशा ज्ञेयाः । वेधवलये तस्यैव सम्पातस्य योगतारायाश्च यावन्तोऽन्तरे ऽशास्तावन्तस्तस्य विक्षेपांशा दक्षिणा उत्तरा वा वेद्याः । अथ रोहिणीशकटभेदमाह" र०ना० । "दृश्ये सप्तदशे भागे यस्य याम्योऽशकद्वयात् । विक्षेपोऽभ्यधिको भिन्द्यात्तद्रोहिण्याः शकटं तु सः" सू० सि०